

Debate

Moderadora: Marilar Aleixandre

Participantes: Luz Méndez, Marcos Calveiro, Berta Dávila, Fina Casalderrey,
Ana Boullón, Antón Palacio, Anxos García Fonte

Marilar Aleixandre

Hai varios temas que percorren as tres intervencións. Un destes, que aparece de distintas formas nos tres participantes, é a cuestión da credibilidade. E é curioso porque as persoas que escribimos novelas somos especialistas en contar mentiras, basicamente, pero esas mentiras teñen que ter verosimilitude. É unha preocupación supoño que compartida por case toda a xente que escribe.

É tamén moi interesante o que contou Marcos [Calveiro] de Marcial Lafuente Estefanía. Agora parécenos normal o que dicía Berta [Dávila] de que ela entra no sitio web do Instituto de Estatística e alí busca os nomes por anos etc., cando no momento en que escribe Marcial Lafuente Estefanía non existía Internet, por tanto un tesouro dispoñer dunha guía de teléfonos. E isto desde logo, a existencia de información en rede, fíxoo cambiar moito.

E como a literatura ten que ver coa vida, e a vida ten que ver coa literatura, incluso as novelas poden ter relación coas actas que produce o Seminario de Onomástica, persoas como Ana Boullón e Luz Méndez, pois eu teño que dicir que na miña última novela, *As malas mulleres*, que está situada no século XIX, utilicei varios dos documentos que están na web de Ana Boullón, por exemplo o dos hipocorísticos durante os séculos pasados. *Xisca*, *Cisca*, ou tal como eu o emprego, *Sisca*, polo seseo, é un hipocorístico que se podía utilizar nese momento. Por que? Como xa dixemos: é importante que a mentira sexa crible.

Este é un dos temas, pero apareceron outros, e eu creo que talvez queirades facer algunha pregunta.

Luz Méndez

Falando da credibilidade e da necesidade de que o nome se axeite á época, estou pensando que moitas veces se xustifica un apelido deturpado porque ao mellor *Outeiro* é un apelido pouco frecuente e un personaxe chámase entón *Otero*, ou cun nome en castelán porque é moi pouco frecuente a súa forma en galego. Pero ninguén pensa que durante moitísimos anos esta cousa da credibilidade non

sei se nos afectaba menos; *Margarita* Gautier andaba con *Armando*, *Romeo* tiña unha amiga que se chamaba *Julietta*... Realmente a verosimilitude dos nomes é unha cousa relativa para o propio lector. Entende tamén moitas veces por que os personaxes dunha novela adoptan un nome galego pouco usual, no século XVIII ou no 1942, onde non deixaban poñer tan facilmente nomes galegos. Entón quería preguntarlle aos autores que opinan destas cousas, se reflexionan un pouco sobre a función que tamén ten a literatura de normalizar moitas situacións que a nós nos furtaron.

Marcos Calveiro

Recoñezo que respecto á galeguización dos nomes fago trampas. En *Festina lente*, unha novela ambientada a cabalo entre os séculos XVI e XVII, seguramente os nomes que aparecen de moitos dos protagonistas non poderían estar galeguizados, é evidente, pero fago trampa. Fago trampa porque considero que estou escribindo en galego. Tamén nesa novela hai unha aparataxe documental moi importante, documentos notariais, escrituras e demais, que evidentemente nesa altura en Compostela estaban en perfecto castelán. Ben, en castelán ou nun castelán daquela maneira, pero eu na novela transcríboas en galego, un galego arcaizante, por así dicilo, para que teñan reminiscencias daquel tempo, pero trato de respectar o galego.

Hollywood fai *Gladiator* ambientada no Imperio Romano e alí fala todo deus en inglés, non falan en latín. É unha licenza. Eu coa lingua, nese sentido, trátoo. Teño o protagonista, que é Ambrosio Cavaleiro, que seguramente naquela altura non sería *Cavaleiro*, sería *Caballero* ou outra forma deturpada. Si que Ambrosio é un nome da época, pero nos apelidos, por exemplos, galeguízoos. E nos topónimos, evidentemente; incluso na aparataxe documental que eu imaxino e transcribo na novela, os topónimos escriboos segundo a realidade actual, non poño o topónimo castelanizado daquela altura como se poría seguramente nas escrituras dos escribáns. Aí nese caso a regra incúmproa. Busco outra verosimilitude, sobre todo se estou noutra latitude. E o que fago en moitas ocasións noutro tipo de novelas, nunha ambientada en África, introduzo un montón de elementos do swahili, que é unha lingua que se fala alí, aínda que a novela estea escrita en galego, tamén por darlle certa verosimilitude. Teño unha novela ambientada en Venecia no século XIX, que fala moito de música, hai moitísimos termos italianos de música. Gústame facer esa chiscadela. Nunha novela ambientada en Iraq teño un montón de termos árabes.

Logo dás nas escolas as charlas e os rapaces preguntanche por que os protagonistas desa novela teñen ese nome tan raro, aínda que estás falando dunha novela ambientada en Iraq durante a guerra. E tes que dicirlles que é imposible que unha nena se chame *Uxía* no 2004 na guerra de Iraq. Pero para eles, e incluso para min como escritor desde un punto de vista comercial, é malo, porque a eles moitas veces os distancia. É dicir, un nome case impronunciable ou un nome árabe que non saben nin como se di moitas veces e que lles resulta moi estraño, ao mellor incluso os distancia da narración ou da historia que lles estás contando.

Alguén do público

É o caso precisamente de *Romeo e Julieta*, que, na versión castelá, ninguén espera a forma *Giulietta*.

Marcos Calveiro

É *Julieta*, si. Aí están perfectamente castelanizados. Pero claro, iso téñeno aí metido no ADN claramente aceptado. En cambio cando o fas co galego [a adaptación de nomes estranxeiros] non o teñen tan aceptado. Pasa coa nosa lingua coma noutros moitos campos e ámbitos sen ser no literario, onomástico ou toponímico. Comentaba antes Marga [do Val] o de *La Coruña*. Cando logo din *Melide* e non din *Mellid*.

Berta Dávila

Para min, neste sentido, escoller un nome en castelán, que é algo que non fixen nunca, non sería por unha razón de verosimilitude. Non escollería un nome propio para un personaxe meu porque fose máis verosímil, porque a novela é unha convención completa. Igual que os personaxes das miñas novelas non dialogan en castelán, eu cando collo un autobús ou cando entro nun hotel o frecuente é que a rapaza que está en fronte de min poida falar-me en castelán. Entón para min non é esta a cuestión. A novela é unha convención e os nomes teñen unha función no libro. O que si me parece é que en determinados momentos unha escolla de nome pode marcar precisamente esa cuestión. Pode marcar, por exemplo, a diferenza entre unha avoa que se apelida de determinada maneira e un neto que se apelida doutra porque cambia o apelido. É un exemplo obvio, pero refírome a que teña un valor na trama.

Logo, por outra banda, teño bastantes reservas coa idea da función da literatura en case todo. Creo que a literatura non debería ter tantos “para ques”

e debería ter máis “por que”. A literatura é autosuficiente en si. Si que entendo que a literatura cumpre un papel na normalización da lingua, é unha consecuencia da literatura, pero non escribo pensando en que o que eu escriba ten que salvar o idioma en cada liña, porque é unha carga demasiado pesada. Creo que é máis interesante pensar nisto no día a día, pensar nas cousas que para min son importantes, como reclamar que esa pediatra me dea o formulario en galego, ou reclamar que esa profesora cumpra co tempo que tal, que non pensar que unha novela miña ten unha función aí, no sentido que, ademais, sobre todo creo na escrita para adultos, creo que nos diriximos a un lectorado que xa está convencido, que xa o sabe. Entón non o vexo tanto así, porque se non teríamos que condicionarnos absolutamente a salvar as ideoloxías, e non o entendo así.

Con todo, o que quero dicir é que a razón nunca pode ser a verosimilitude para escribir unha novela en castelán ou para escribir diálogos en castelán, personaxes que se chaman en castelán e que forman parte da literatura española... porque entón escribamos directamente en castelán, e editemos en castelán. A novela é un artefacto sempre, e efectivamente a min non me chama a atención que determinados personaxes... mesmo cando lín a Dickens por primeira vez, todos os nomes aparecían castelanizados, non me chamaba en ningún caso a atención. Pero non vou tanto por aí senón pola idea de poñer a literatura por riba.

Fina Casalderrey

Eu distinguiría entre verdade e verosimilitude e eu sigo a crer na verosimilitude dunha novela. É dicir: o que escribes non tivo por que ser verdade en nada, nin o nome. Pero cando alguén o le, e sobre todo ti cando escribes, tes que crelo. Eu polo menos empezo a estar mellor cando noto que os personaxes respiran, cando teñen vida propia, cando case me din: “Non, iso non o pode facer Fulanito, que non é desa maneira”. Eu distinguiría iso, entre verosimilitude e verdade.

Na literatura, para min, cando leo unha novela gústame que iso que está a pasar, anque sexa fantasía pura, que pareza que é verdade, que estou metida nese mundo; que é crible. Non significa que sexa real, que pasase de verdade. Entón, eu si que tento; se non o fago mellor é porque non sei, pero intentar intento que cando alguén le algunha historia, anque sexa para pequeniños, que tamén lle remova por dentro. Que sexa crible, que lle diga cousas.

En canto ao do compromiso coa lingua, verás: os que somos moito máis vellos vivimos unha época tan... como cando soltan un cadeliño que tiveron atado tantos anos, coas ventás pechadas á liberdade. Esas cousas ás que lles

damos moita importancia, tamén; a que, se serve para gañar un falante galego, bendito sexa, aínda que non o fagas, por suposto, por iso. Porque ti escribes, eu polo menos o que quixera, é atopar unha bonita historia e contala da maneira máis bonita posible, pero a beleza tamén fere, como di o poeta. A beleza en si tamén xa ten mensaxe, xa ten significado. Xa ves que os da miña época eramos practicamente todos xente do ensino. Queríamos cambiar un pouquiño o mundo, tamén, e tamén o mundo do ensino. Cadrounos cando estivera aínda o galego prohibido, tantos anos, e aínda vivimos na escola o tempo de prohibición en directo. Marilar sabe algo de cousas que nos pasaron, por, simplemente ao mellor facer teatro en galego. Os que vivimos iso en directo dámoslle importancia, moita. É dicir: non pasamos por alto que, se serve para que lles abra as portas a querer saber máis da lingua e a falala, pois mellor.

A todo isto, mirade *A orixe da nosa lingua guapa*, na Real Academia Galega, que está moi ben.

Berta Dávila

Quería contestar ao que dixo Fina agora, moi brevemente. Eu estou de acordo co que dis. O único que digo é que precisamente a razón de que non sexa verosímil que unha protagonista se chame *Mariña*, aducir que iso non é verosímil e que por tanto ten que chamarse *Marina*, ou *Julia*, ou calquera outra cuestión, creo que esas razóns de verosimilitude están fóra da verosimilitude da novela, do feito de que a novela é un artefacto en si.

Fina Casalderrey

É que ti, coa forza das túas palabras, co artificio das túas palabras, es quen vai facer que ese nome sexa verosímil.

Berta Dávila

Claro, efectivamente. É o que estaba dicindo.

Fina Casalderrey

Eu estou alucinada contigo, unha moza tan nova, e o ben que escribe, que a colgaría dunha viga para ter menos competencia.

Berta Dávila

Refírome a que o feito de que moitas veces cando se dan estas razóns, mesmo fóra da literatura, de “non falo galego porque non me sae”. Estes son sempre pretextos. O que comentabas da importancia da literatura para a lingua, non é que non estea de acordo, é que penso que é unha consecuencia da literatura. O que dicías: a beleza ten un contido, a beleza é o contido case superior da literatura, e creo que unha consecuencia de que exista a literatura galega, que lle preste a un cativo, a un adulto, é o feito de normalizar o idioma. Pero non é o motor, para min, senón un efecto de todo isto.

Ana Boullón

Quería facer un comentario sobre isto do que falabades, sobre o que dicía Marcos de facer trampa. Cando estaba escollendo personaxes para a época do XVI ao XIX, poñamos. Entón dicías “eu fago trampa porque os poño en galego”. Hai unha cousa que ignoramos, que se ignora moito: que os nomes en Galicia do XVI ao XIX na cotiandade, na oralidade, eran nomes galegos, aínda que na documentación estivesen sempre castellanizados. E iso vale tamén para a toponimia; a toponimia podía aparecer castellanizada. En Jerónimo del Hoyo aparécenos *Palmera* e *Buero* en vez de *Boiro* e *Palmeira*, que hoxe dicimos “Oh!”, pero daquela era o que aparecía. Non quere dicir que existisen *Buero* e *Palmera*, pois igual que a maior parte das castellanizacións estaban só nos papeis, non na realidade. Entón a xente levaba toda a súa vida nomes en galego, e os apelidos eran en galego, e aínda temos hoxe testemuñas de persoas que se chaman “Os de *Outeiro*” e no carné teñen *Otero*, ou *Vermello*, que unha parte da familia son *Bermejo* e outra parte son *Vermello*. As castellanizacións seguen ocorrendo. Entón, non é trampa, porque naquel momento, a relación que a xente tiña coa antroponimia era en galego cen por cento, excepto no momento de ir casar ou nas actas de defunción. Non é trampa, é a realidade, como nos demostrou Martín Sarmiento nas súas *Coplas*, que lles puxo os nomes a todos os seus rústicos, e os rústicos chamábanse con nomes e con alcumes galegos. Así que non é trampa, Marcos, é a realidade.

Marcos Calveiro

Con trampa referíame sobre todo á transcripción dunha acta notarial do século XVII, que aparecía en perfecto castelán. Eu transcríboas na novela en cursiva coma se fosen reais, cando sei perfectamente que un notario de Santiago non levanta unha acta no século XVIII en galego. Evidentemente está en castelán.

Ana Boullón

É unha convención, como a que dicía Berta.

Marcos Calveiro

Isto é unha convención porque eu escribo en galego. Os romanos en *Gladiator* falan en inglés, non falan en latín, evidentemente.

Berta Dávila

E podes transcribir unha noticia de prensa de hoxe en día, que estea en castelán.

Marcos Calveiro

A min ese rexistro que conste que logo moléstame, pero agora nos últimos anos si que apareceron algunhas novelas —non vou citar títulos nin autores— que teñen ese xogo para reflectir a nosa sociedade, que teñen esa idea de que están mesturando galego con castelán, sobre todo en diálogos.

Ana Boullón

Ese debate houboo desde *Maxina ou a filla espúrea*, no século XIX, e xa debería estar superado.

Marcos Calveiro

A min desde logo non me gusta, porque ademais non retrata para nada os personaxes nin a trama da novela. Pero... incluso agora, como editor en Galaxia, recibo moitos orixinais en que un personaxe está unicamente descrito, e que os diálogos están en castelán.

Ana Boullón

Iso pode reflectir a diglosia do autor, máis que outra cousa.

Marcos Calveiro

Creo que non tanto a diglosia. Non entendo moi ben o motivo. Se che digo a verdade, non alcanzo a comprender o motivo, pero si que se publicou nos últimos tempos algunha novela que ten esa situación, e eu estou recibindo moitas novelas na editorial que reflecten iso, e que me chama a atención, ademais. Pero por que non falan todos en galego, se escribes en galego?

Vén algunha novela en que o protagonista é suramericano e poñen todos os diálogos dese protagonista suramericano falando como se fala, pois..., poñamos

na Arxentina, ou falando en uruguaio con palabras das que usan alí, patrimoniais. E eu léoa e non alcanzo a comprender. Ben, está dentro da verosimilitude de que falabamos, ao mellor, pero a min rénxeme un montón. E non atopei unha nin dúas, unhas cantas. E non alcanzo a comprender moi ben o motivo, nin como lector nin como escritor nin como editor.

Marilar Aleixandre

Eu creo que podemos tranquilizarnos, porque a máxima autoridade neste congreso, que é Ana Isabel Boullón, acaba de autorizarnos a facer trampas dese estilo. É máis, a explicarnos que non son trampas, que era a verdade, entón isto está ben para xente que non dorme con esas cousas. E sei que hai dúas palabras pedidas.

Outra das cuestións que saíu, que eu creo que é moi interesante, é a cuestión de se a literatura é literatura; eu teño que dicir que creo que a literatura é literatura e que ás veces se coloca sobre os nosos ombros unha responsabilidade de que ademais de facer unha literatura boa, a ser posible, tamén temos que mudar a situación lingüística do país, o machismo, a discriminación etcétera. Está claro que xa escribir en galego é unha acción, nese sentido, como dicía Berta, e que escribir de determinada forma é unha acción, por exemplo, contra a discriminación, pero de verdade que hai veces que se mira con lupa as cousas dos nomes. E teño que dicir que a min me ten pasado, nese sentido, que o que temos que facer aí é como unha pauliña respecto de determinadas cousas que non é a función da literatura. Porque algunha xente tamén escribimos panfletos ou artigos, e é aí o sitio. Eu creo que está ben, que é un tema tamén que ten que ver con todo o que ten que ver coa lingua.

Antón Palacio

A pregunta é para Marcos como editor. Que farías se me encargases a min a tradución dun fragmento ou de toda a obra de Proust en que fala, no fragmento ao que me refiro, fala de *Romeo e Xulieta* e da rivalidade entre as dúas familias? No noso ámbito cultural estamos afeitos a falar dos *Montesco* e dos *Capuleto*, pero Proust escribe, non lembro agora cal é o dos *Capuleto*, pero o apelido que pon el [para os Montesco] é *Montaigu*, é dicir, *Monteagudo*. Que farías ti, se eu che poño na tradución os *Capuleto* e os *Monteagudo*?

Marcos Calveiro

Antes de Proust quero traducir *A montaña máxica* de Thomas Mann, pero ten mil páxinas e é complicado, que me sexa rendible economicamente. Non son moi fan de Proust, son máis de Thomas Mann.

Eu poñería os nomes do noso ámbito cultural, evidentemente, para que fosen recoñecibles polo lector, non poñería o nome que pon Proust, porque ao mellor un lector de aquí lería iso e estaría pensando a que diante se refire, perdería esa referencia que está na novela. Pero tamén sería unha escolla do tradutor, máis que do editor. Eu reviso a tradución logo e podía falalo con el, pero a primeira escolla é do tradutor. Pero se é unha referencia moi evidente...

É coma o título das películas de Hollywood. A maiorías das referencias que temos nós de moitos filmes do canon do Hollywood clásico, en moitísimas novelas que eu leo aparecen co título que se traduciu na dobraxe aquí, e non poñen o título en inglés orixinal, porque moitísima xente non tería a referencia no contexto da novela, porque non pillaría seguramente o xogo á referencia cultural. Terías que ir seguramente ao campo cultural onde está o lector que vai recibir esa referencia, e ver como habitualmente se fixo referencia a ese mesmo termo. Evidentemente se Proust se refire dunha forma, pero aquí todos temos a referencia de *Romeo e Xulieta* como *Montesco e Capuleto* —a calquera da rúa dislle *Montesco e Capuleto* e recoñece os apelidos—, se lle digo os de Proust seguramente non sabe nin de que lles falo. Pero sería a primeira escolla a do tradutor, logo eu xa me pelexaría con el.

Anxos García Fonte

Simplemente vou contar unha anécdota, porque eu penso que a literatura si que é certo que é unha entelequia, pero crea realidades, crea realidade, crea universos paralelos. Iso entendérono moi ben os das Irmandades da Fala.

E vou contar unha anécdota que me contou a miña avoa, que naceu oficialmente *Joaquina* pero que toda a súa vida foi *Xoquina*. Estas dúas realidades que sempre conviviron en Galicia: a oficial e a real. Pois ela contoume que os seus pais foron bautizar unha nena que acababa de nacer, que por certo era filla duns canteiros que viñeran de Pontevedra e que se instalaran alí naquela zona. Os pais da nena querían poñerlle *Preciosa*, nome moi cervantino. Isto é principios do século xx. E chegaron xunto ao cura, e dixo: “E como lle van poñer á nena?” “*Preciosa*.” E di o cura: “Home, a nena agora bonita é, pero cando medre

será bonita ou non. Como se chama o padriño?” “*Antonio.*” “E a madriña?” “*Francisca.*” “Pois tanto o nome do padriño como o da madriña, dous nomes cristiáns, son ben bonitos, así que é mellor que escollan un nome dun dos padriños para a nena”. E fixéronlle caso. Eu penso que ese momento determinou o futuro da nena. Que por suposto non foi *Preciosa*, pero foi por iso, porque o nome determina. Ese sopapo de realidade a aqueles labregos e canteiros pretensiosos que querían poñerlle un nome tan ilusionante á nena, quedou cortado pola norma, pola oficialidade. “Non, non. Esta nena humilde non ten dereito a chamarse *Preciosa*”.

Marilar Aleixandre

Moitas grazas, porque volvemos ao comezo, nun círculo. Efectivamente os nomes importan, os nomes determinan, moito máis aínda na literatura. Creo que debemos dar as grazas a Berta, a Fina e a Marcos por estas reflexións tan interesantes.